

**MILZU CEFALĀRIJA – *Cephalaria gigantea* (Ledeb.) Bobr. –
POTENCIĀLS LATVIJAS FLORAS TAKSONS**

***GIANT CEPHALARIA – Cephalaria gigantea* (Ledeb.) Bobr. –
A POTENTIAL TAXON OF THE LATVIAN FLORA**

Māris Laiviņš

Latvijas Valsts mežzinātnes institūts “Silava”

E-pasts: maris.laivins@silava.lv

Kopsavilkums. Aprakstīta pirms 40 gadiem autoram zināmā pusdabiskā milzu cefalārijas augšanas vieta Salaspilī pamestā Botāniskā dārza teritorijā. Pašlaik novērota milzu cefalārijas pašizsēja Vidzemē.

Raksturvārdi: *Cephalaria gigantea*, pašizsēja, naturalizēšanās, Latvija.

Summary. The semi-natural growth site of giant cephalaria, known to the author 40 years ago in the abandoned Botanical Garden in Salaspils, is described. Currently, self-sowing of giant cephalaria has been observed in Vidzeme.

Key words: *Cephalaria gigantea*, self-sowing, naturalization, Latvia.

IEVADS

Pirms 40 gadiem Mežsaimniecības problēmu institūta darbiniekiem iedalīja mazdārziņus Salaspilī, kvartālā starp Rīgas, Meža un Raiņa ielām, plašā tolaik pamestā teritorijā, kuru senāk bija apsaimniekojis Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Botāniskais dārzs; teritorijā bija ruderalizēts zālājs ar atsevišķiem kokiem un nelieliem koku un krūmu puduriem. Sākot apsaimniekot dārziņu, manu uzmanību piesaistīja augsti (cilvēka augumā) bāli dzelteniem ziediem ziedoši augi, kas zem retām Tatārijas kļāvām (*Acer tataricum* L.), robīnijām (*Robinia* ssp.) un melnalkšņiem (*Alnus glutinosa* (L.) Gaert.) kopā ar helēniju ālanti (*Inula helenium* L.) veidoja 20–25 m² lielu saaudzi (1. att.). Šo augsto lakstaugu izteiksmīgās dzeltenīgās skaistās ziedkopas veidojās vasaras otrajā pusē – jūlijā un augustā. Acīm redzot minētās svešzemju sugas šeit bija naturalizējušās no Botāniskā dārza augu kolekcijām (1. att.).

20. gs. 90-to gadu sākumā Salaspilī, Mežzinātnes institūtā “Silava”, viesojās Vīnes Meža institūta botāniķis Francis Stārlingers (Franc Starlinger), kurš labi pārzināja Austrijas un tai piegulošo submeridoniālo pontisko reģionu vaskulāro augu floru, viņš noteica šo augu kā Litvinova cefalāriju – *Cephalaria litvinovii* Bobr. E. Bobrovs Litvinova cefalāriju pirmo reizi ir aprakstījis 1932. gadā kā krūmājos, laukmalēs, kserofītās pauguru nogāzēs, vīnogulājos augošu sugu, kas izplatīta Melnās jūras piekrastes reģionos Kaukāzā, Mazāzijā, Moldavā un iesniedzas Viduseiropā līdz pat Vidusjūras apgabaliem (Бобров 1957). No Salaspils cefalārijas augšanas vietas, ģeogrāfiskās koordinātes LKS-92 sistēmā: X 302840, Y 521540, ģeodēziskā koordinātes attiecīgi 56° 52' un 24° 21', šajā laikā ievācu vairākus eksemplārus un herbārija lapas nodevu glabāšanā Latvijas Bioloģijas institūtā Floras laboratorijā Salaspilī.

1. attēls. Milzu cefalārija Salaspilī 1985. gadā (M. Laiviņa foto)
 Figure 1. Giant cephalaria in Salaspils in 1985 (photo: M. Laiviņš)

Cefalārijas ģints taksonu apskatā PSRS florā E. Bobrovs atzīmē arī citu, Litvinova cefalārijai sistemātiskā ziņā līdzīgu sugu – milzu cefalāriju *Cephalaria gigantea* Bobr., kuru viņš 1932. gadā ir aprakstījis no kultūrā ievāktiem īpatņiem (Бобров 1957). Jaunākā cefalāriju ģints apskatā (Бобров 1978) E. Bobrovs milzu cefalāriju, kā patstāvīgu Krievijas Eiropas daļas floras taksonu, vairs nemin.

Apskatot Latvijā publicēto literatūru par cefalāriju ģints taksoniem, vispirms jāatzīmē Mežsaimniecības problēmu institūta zinātnieka A. Šulca pētījumi par Rīgas adventīvo floru (Šulcs 1973, Шулц 1972, 1978). 1960.–1966. gadā Gorkija ielā (tagad Valdemāra iela) pie vilnas pārstrādes fabrikas izgāztuves viņš ir atradis Transilvānijas cefalāriju – *Cephalaria transsylvanica* (L.) Roem. et Schult. (šī auga herbārija eksemplāri, kurus nosūtīja A. Šulcs, noteikti Botānikas institūtā Leningradā, tos identificēja A. Borisova un E. Bobrovs). Tajā laikā Rīgā vilnu pārstrādei ievada no Turkmēnijas, Ukrainas, Krimas, Ķīnas, pat no Urugvajas. Vilnas pārstrādes atkritumu izgāztuvē Transilvānijas cefalārija augusi kopā ar *Artemisia tournefortiana* (līdz 2 m augsts augs), *Stipa capillata* un *Vulpina myurus*. Transilvānijas cefalārija, atsaucoties uz A. Šulca publikācijām, atkārtoti minēta vēlākos Latvijas vaskulāro augu floras apkopojumos (Gavrilova, Šulcs 1999, Priedītis 2014, Stalažs 2024, Табачка et al. 1988). Jāatzīmē, ka A. Šulcs arī pirmais ir devis Transilvānijas cefalārijai latvisko nosaukumu – Transilvānijas lodgalvīte (Šulcs 1973). Jāpiezīmē, ka kopš A. Šulca Transilvānijas cefalārijas atraduma Rīgā, vēlākos gados nav zināma neviena jauna cefalārijas augšanas vieta Latvijā. N. Priedīša Latvijas augu atlantā nav Transilvānijas cefalārijas attēla, ir tikai auga morfoloģiskais apraksts, tātad jādomā, ka N. Priedītis šo augu savos augāja pētījumos nav atradis. Žēl, ka arī bagātīgi ilustrētajā A. Šulca disertācijas latviskajā variantā (Šulcs 1973), nav Transilvānijas cefalārijas attēla.

Milzu cefalārija, kas morfoloģiski ir līdzīga Litvinova cefalārijai, ir minēta Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Botāniskā dārza katalogos (Cinovskis 1983, Orehovs et al. 1991). A. Orehovs ar līdzautoriem milzu cefalāriju raksturo kā 180–200 cm augstu augu, ar zaļām lapām un gaiši dzelteniem ziediem, kas zied jūlijā un augustā, veido cerus, izplatās ģeneratīvi vai pašizsējā, veģetatīvie dzinumi izvietojas zem augsnes virskārtas, pilnas saules augs, aug dažāda granulometriskā sastāva augsnēs, ilgmūžība > 8 gadiem, stādījumi veidojami starp kokiem vai klajumā.

Neiedziļinoties morfoloģiskajās niansēs, varam pieņemt, ka Salaspilī daļēji dabiskā augšanas vietā konstatētie indivīdi, ka arī citur atrastie cefalārijas indivīdi, pieder milzu cefalārijai *Cephalaria gigantea*, kā tas norādīts Botāniskajā dārzā audzēto augu taksonu katalogos. Arī internetā ir desmitiem ierakstu par milzu cefalāriju, tās audzēšanas niansēm apstādījumos, pašizsēju un naturalizēšanos Rietumeiropā (Beļģija, Nīderlande, Francija u.c.) un Ziemeļamerikā – ASV (Viskonsīna, Masačūseta) un Kanādas austrumos, kur tā kolonizē neauglīgas teritorijas un dzelzceļu joslas. Savos novērojumos par milzu cefalārijas visai intensīvo naturalizēšanos Zviedrijā daļējās ģeogrāfe Agnese Priede, kas 2024. gadā lielas cefalārijas audzes novērojusi valsts dienvidos, mežos pie pamestiem karavīru maskēšanās namiņiem.

Līdz šim milzu cefalārija nav minēta Baltijas valstu vaskulāro augu florā (Jankevičiene et al. 1996, Gudžinskas 1999).

Minētajā bijušajā Botāniskajā dārza teritorijā Salaspilī, kur bija ierīkoti mazdārziņi, daļēji dabiskajā cefalārijas augtenē vairākus gadus rudenos ievācu sēklas un izsēju tās Bioloģijas institūta zālājā Miera ielā, galvenokārt saimniecības ēku saules vairāk apspīdētajā dienvidu pusē, lai novērotu auga dabiskās atjaunošanās spējas. Tomēr vēlākos gados cefalārijas īpatņus šajās vietās man neizdevās atrast. Pašlaik iepriekš minētā un aprakstītā cefalārijas augšanas vieta Salaspilī Meža un Raiņa ielas tuvumā ir iznīcināta, jo minētā atmata jau pirms gadiem 20 tika nodota apbūvei un tagad ir pilnībā apbūvēta.

Neskatoties uz neveiksmi milzu cefalārijas pavairošanā Salaspilī, interese par šo sugu mani neatstāja arī vēlākos gados. Inventarizējot biotopus Zemgalē, *Virkus mežā* pie Dobeles 2014. gadā, pamestās lauku mājās “Āritēs” ieraudzīju skaisti ziedošas augstas cefalārijas, kas auga ap 5 m garā rindā gar žogu. Ģeogrāfiskās koordinātes LKS-92 sistēmā: X 277543, Y 460215, ģeodēziskās koordinātes attiecīgi 56° 38' un 23° 21'. Rudenī no Zemgales augšanas vietas izraku vienu cefalārijas ceru un iestādīju Vidzemē, netālu no Cēsīm, “Spelģu” māju zālājā. Ģeogrāfiskās koordinātes LKS-92 sistēmā: X 358454, Y 583195, ģeodēziskās koordinātes attiecīgi 57° 21' un 25° 22'. Zālājā izplatītākās sugas: *Poa pratensis*, *Festuca rubra*, *F. pratensis*, *Helictotrichon pubescens*, *Primula veris*, *Bellis perennis*, *Plantago lanceolata*, *Trifolium repens*, *Plantago media*, *Tragopogon pratensis*, *Campanula patula* un citas mezokserofītu pļavu sugas. Cefalārija aug zālāja malā, augtenes virsa lēzena – 2–3°, dienvidu ekspozīcija, zālājs tiek pļauts 1–2 reizes gadā, pirmā reize – jūlija vidus.

Pēc iestādīšanas piemājas zālājā milzu cefalārija dažos gados sasniedza vidēji 2 m augstumu (2025. gadā – 2,2 m !) un bagātīgi ziedēja. Sākumā auga cers katru vasaru tika regulāri vairākkārt applauts, tā, iespējams, ierobežojot auga izplatīšanos. Pārsteigums bija 2022. gadā, kad 2,1 m attālumā no cefalārijas mātes auga bija izaugusi ap 15 cm augsta cefalārijas lapu rozete, 2023. gadā šis dzinums sasniedza 40 cm augstumu, 2024. gadā – 1,2 m, bet 2025. gadā jau izveidojās ziedu kāts ar 11 ziediem 1,8 m augstumā. 2023. gadā 1 m attālumā no mātes auga parādījās vēl viens jauns vitāls dzinums, kas pašlaik jau sasniedz 1,5 m augstumu (2. att.).

Tātad, pirmo reizi novērojot cefalārijas dabisko atjaunošanos (kas man agrāk nebija izdevies), rodas pārliecība, ka milzu cefalārija ir spējīga iedzīvoties ruderālās un pusdabiskās augtenēs Latvijā, tāpat kā citur Eiropā, tā papildinot mūsu vaskulāro augu floru ar izteiksmīgu un krāšņu taksonu. Neapšaubāmi, turpmāk nepieciešama botāniķu sistemātiku rūpīga taksona identifikācija.

2. attēls. Milzu cefalārija Vidzemē. A – mātes augs, B – mātes auga zieds, C – jaunā dzinuma rozete 2022. gadā, C – pa kreisi mātes augs un pa labi jaunais dzinums 2025. gadā
 Figure 2. Giant cephalaria in Vidzeme. A – mother plant, B – mother plant flower, C – rosette of new shoot in 2022, C – on the left is the mother plant and on the right is the new shoot in 2025

LITERATŪRA

- Cinovskis, R. 1983. *The Botanical garden of the Latvian SSR Academy of Sciences 1956–1981*. Rīga: Zinātne, 319 pp.
- Gavrilova, G., Šulcs, V. 1999. *Latvijas vaskulāro augu flora. Taksonu saraksts*. Rīga: 135 lpp.
- Gužinskis, Z. 1999. *Lietuvos induociai augalai*. Vilnius: Botanikos instituto leidykla, 211 lpp.
- Jankevičiene, R., Kuusk, V., Plotniece, M. 1996. Dipsacaceae A. In: Juss, L., Kuusk, V., Tabaka, L., Jankevičiene, R. (Eds.) *Flora of the Baltic countries*. Tartu: Eesti Loodusfoto AS, Vol. 2, 359–361 pp.
- Orehovs, A., Ieviņa, S., Lintere, H., Lūsiņa, M. 1991. Ziemcietes. Grām.: Ieviņa, S. (red.) *Latvijas ieteicamo krāšņumaugu sortiments. Lakstaugi un rozes*. Rīga: Zinātne, 24.–123. lpp.
- Priedītis, N. 2014. *Latvijas augi*. Rīga: Gandrs, 818 lpp.
- Stalažs, A. 2024. List of vascular plants of Latvia (with Latvian names). *Raksti par Dabu* 3: 1–312.
- Šulcs, A. 1973. Pētījumi par Rīgas adventīvo floru. Disertācija bioloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas zinātniski pētnieciskais Mežsaimniecības problēmu institūts, 149 lpp.
- Бобров, Е.Г. 1957. Головчатка – *Cephalaria* Schrad. В кн.: Шишкин, Б.К., Бобров, Е.Г. (ред.) *Флора СССР*. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, Том 24, стр. 25–49.
- Бобров, Е.Г. 1978. Dipsacaceae Lindl. – Ворсяниковые. В кн.: Федоров, А.А. (ред.) *Флора Европейской части СССР*. Девудольные. Ленинград: Наука, Том 3, стр. 37–46.
- Табака, Л.В., Гаврилова, Г., Фатаре, И. 1988. *Флора сосудистых растений Латвийской ССР*. Рига: Зинатне, 195 стр.
- Шулц, А.А. 1972. Адвентивные растения как засорители агроценозов и рудеральных мест в Латвии. В кн.: Сарма, П.Э. (ред.) *Охрана природы в Латвийской ССР*. Рига: Зинатне, стр. 79–102.
- Шулц, А.А. 1977. Адвентивная флора г. Риги. *Ботанический журнал* 62: 1513–1523.